

Dokument/Documents

VAR FINNER VI HOPP?

Elie Wiesel*

New York

Judisk tradition har en berättelse om kung Salomos ring. Den förtäljer att kung Salomo, som sades vara visast av alla kungar, en dag beslöt ge order om att en ring skulle göras. En ring tillverkades. Den hade speciella egenskaper. Närhelst han var sorgsen behövde han bara sätta på sig ringen så blev han lycklig. Närhelst han var lycklig var det nog att han satte på sig ringen så var han sorgsen, olycklig. Ja, jag har undrat, vari låg kung Salomos visdom? Jag förstår att när Salomo var olycklig så ville han bli lycklig. Men, när han var lycklig, varför ville han då bli olycklig?

Kanske svaret är det här: om Salomo enbart hade varit lycklig hade han gått miste om ett mycket speciellt element i livet, en mycket skapande impuls i människan, hoppets element. Bara om, och när, han var olycklig kunde han ha hoppats på att en dag, en stund, bli lycklig igen.

Med andra ord: hopp skall, som vi alla vet, inte separeras från den mänskliga situationen. Vad vore livet utan en förväntan om en bättre morgondag. Vad vore mänskligheten utan en inre övertygelse om att morgondagen kan vara, borde vara, annorlunda än idag och därför lite bättre. Vad skulle utbildningen vara om det inte var så att vi lärare en dag får se er studenter som lärare och ni också måste syssla med våra problem, lösa våra konflikter, ge mening åt spänningar, frågor, t.o.m. olösliga pro-

blem. Vad vore konsten om det inte var så att så snart artisten börjar spela en melodi, skriva en pjäs eller musik, så är följande ord redan där, följande kadens har redan väntat på den föregående. Så hopp är verkligen vad som får mänskligheten att göra framsteg. Hopp gör det mänskliga samfundet till ett ovanligt äventyr i historien, önskat eller fantiserat av Gud, och någon gång skapat av hans egen vilja eller vision.

Men vi måste medge att hopp har sina farliga aspekter. Vi har sett det ofta i vår livstid, åtminstone under min tid. Fienden lärde sig att spela ut hoppet mot sina offer. Bara för en generation sedan—för i bibeln utgör 40 år en generation—har vi sett resultatet av det spelet och samspelet. Hade inte judarna i Europa varit offer för sitt eget hopp tror jag att flera män, kvinnor och barn hade räddats. Men faktum är att varje gång fienden tog ett steg, ett mördande steg, framåt, sändes samtidigt ett budskap om hopp till de offer som skulle utses följande dag, följande månad. I början, när tyska judar var de första att lida under nazismen, var de polska judarna lugna och tänkte: det händer bara i Tyskland. Och Hitler sa till polska judar och ickejudar och hela världen: "jag menar inte er, jag menar de tyska judarna." Så judarna i Polen levde i hopp. När han kom till Polen var judarna i Frankrike övertygade om att ingenting skull hända dem. Senare, när det

började finnas ghetton igen, begicks varje gång en mordhandling. Det var alltid så att experterna inom krigföring och psykologisk krigföring visste hur de skulle lugna ner de andra, och den försäkringen hade troligen i hög grad ansvaret för att mördandet lyckades. Så kanske kan hopp vara farligt.

Men om hopp är farligt, var finner vi det? Vad gör vi för att demaskera faran och återge hoppet dess gudomliga kvalitet och egenskap?

Jag kommer alltid tillbaka till bibeln: Jag älskar bibeln. Och jag tror, i likhet med en del av mina samtida, att närhelst vi vill läsa skall vi först läsa bibeln. När jag läser i bibeln stöter jag genast på problem med Adam och Eva. Naturligtvis. Han hade problem med Eva, varför skulle inte jag ha problem med båda. Problemet är detta: enligt traditionen var båda skapade som vuxna. De hade ingen barndom. Jag tyckte att det här var en orättvisa. Gud var orättvis redan mot de två första skapade varelserna, som senare skulle lovprisa hans skapelse. Kan ni föreställa er: vuxna människor berövade sin barndom! Det innebär att de blev berövade sina drömmar, berövade möjligheterna att förälska sig i varandra; de hade inget val, vare sig Adam eller Eva, de hade inget hopp—barnets hopp att växa till, tonåringens hopp att förälska sig i en vacker flicka eller pojke, studentens hopp att lära. De blev genast vuxna. Innebär det här att Gud, som inte vill att vi skall vara orättvisa mot varandra, har gett oss en läxa att t.o.m. Gud kan vara orättvis?

Senare fick de (Adam och Eva) två söner: Kain och Abel. När jag studerar den historien blir jag bedrövad, t.o.m. förtvivlad. Båda var unga, mycket unga, de enda barnen i världen. De var de två enda barnen, men vilka barn! De, de enda, hade förmånen att kunna tala om Gud inte bara som "vår Fader" utan som "vår Gudfader", ja t.o.m. som "vår Farfader (Grandfather)". Adam och Eva hade ett speciellt problem. De var de enda i historien som aldrig led av ett oidipuskomplex. Men Kain och Abel, de måste ha haft tusentals komplex, och ändå, eftersom de var de enda, var den ena vän, äldre eller yngre bror till den andra. Varför blev den ena den andras mördare?

Den första döden i historien var ett mord.

När döden första gången kom in i historien var den resultatet av ett mord. Vad lär detta oss? För det första: av två personer kan den ena gott vara den andras bror och ändå kan den ena bli den andras offer eller mördare. Men jag tror att det måste finnas en annorlunda tolkning: berättelsen om Kain och Abel är given oss för att undervisa oss om, att vemhelst som dödar, dödar sin bror.

Vad är det för skillnad mellan dessa två tolkningar? Den första är hopplös. Om avsikten, målet, är att folk skall vara bröder, systرار, allierade, nära förbundna så att de accepterar samma bedömningar eller opponerar sig mot dem, då måste Kain och Abel ha varit en abnormitet. Jag föredrar den senare interpretationen ty den ger åtminstone lite hopp. På grund av Kain och Abel lär vi oss att inte vara Kain. Vi lär oss att död alltid är smädelse. Död är alltid skandal och närhelst en person dör orättvist och oskyldigt uppträder ett ärr på ytan av skapelsen, en fläck registreras i Guds eget minne. Innebär detta att människor måste lida eller dö så att andra av deras död kan få ut hopp? I så fall skulle mänsklighetens historia vara en serie katastrofer. Är den inte det då? I så fall skulle det mänskliga äventyret vara en historia av försök och misslag. Är det inte det då? Men i så fall skulle vi förutsätta att lidande och orättvisa aldrig kan uttraderas från mänsklig medvetenhet, från den mänskliga naturen, och med allt mitt hjärta opponerar jag mig mot att det skulle vara så. Jag vill inte tro att någon måste vara olycklig för att jag skall kunna vara lycklig. Jag vill inte tro att det—för att jag skall kunna formulera ett budskap om hopp—behövs att människor måste vara hopplösa, desperata. Men vare sig vi vill det eller inte så är livet ofta så beskaffat.

Låt oss hoppa över och bortse från många århundraden efter Adam och Kain och gå till en annan berättelse—men den berättelsen har i sig redan alla de element som ingår i vår frågeställning här. Vi går till den man som kallas Job. Jag älskar Job! Jag älskar Jobsboken därför att den innehåller alla problem, alla teman, som en modern människa har. Ni vid Åbo Akademi har säkert efter kamp med teologin studerat Job. Har ni tänkt på att Job enligt vår tradition inte är jude? Varje kommentar—och

det finns hundratals sådana—hävdar envist att Job inte var jude och ändå är Jobs bok en del av kanon. Dessutom: det mesta i vår liturgi, den heliga liturgin som vi ber på heliga dagar, på den mest heliga dagen på året, det mesta är influerat av föreställningar och bildspråk från Job. Vidare: på Försoningsdagen, som vi kallar Jom Kippur, den viktigaste dagen på året för en judisk person, vet vi, att översteprästen inte skulle sova natten innan för att vara ren och redo till tjänst följande dag. För att hindra honom från att somna kom Israels äldste, som vi kallar *Ziqne Jisrael*, för att vara med honom den natten.

Vad gjorde de hela natten? De studerade Jobs bok—som inte var judisk. Vad är lärdomen här? Job var inte judisk men hans lidande angår mig, ty varje plågad människas lidande angår juden i mig, angår personen i mig, angår människan i mig. M.a.o. gäller det för mig att 3000 år efteråt uppfinna ett hopp åt Job.

Men ni skall veta, jag har problem med Jobs bok. Först av allt har jag problem p.g.a. orättvisan mot "fru Job". Jobs historia påverkade också henne. Han förlorade sina barn, de var också hennes barn. Deras hus brann ner, hon med bodde där. Vadhelst som hände honom drabbade henne. Och ändå: i hela boken står det bara om honom, inte om henne. Ni skall veta, att sedan jag började undervisa har jag sett fram emot att någon studerande skall göra doktorsavhandling om "Mrs Job".

Men det finns andra saker som också är problem för mig. Kom ihåg hur Jobsboken börjar. Den börjar med att Gud håller hov, med föreställningen att Gud, världens skapare, håller hov, och hans änglar finns där som ministrar omkring honom. Plötsligt råkar Satan gå förbi. Sådan stil är det på språket här. Det är som en Kafkaroman. Den största stilistiska nyskapelsen i litteraturen som Kafka kom med var att han gav oss tragedier utan den majestätiska, pompösa, tragiska språkstilen. Det börjar med Josef K. som stiger upp på morgonen och säger "God morgon!" till hyresvärdinnan. När hon inte svarar, säger Kafkas hjälte: "Aha, hon svarar inte. Det måste betyda att jag har gjort något galet; om jag har gjort något galet betyder det att jag måste vara skyldig; om jag är skyldig kommer jag att bli arresterad;

om jag är arresterad kommer jag att bli ställd inför rätta; om jag blir ställd inför rätta blir jag dömd; om jag blir dömd, så blir jag naturligtvis dömd till döden."—Det började med ett "God morgon!" och slutar med att han dör, bokstavligen dör.

Det börjar (i Jobsboken) med att Gud säger till Satan: "Hej!"

Och Satan säger "Hej!"

Gud säger: "God morgon, Sir!"

- "God morgon, Sir!"

- "Var kommer du ifrån?"

- "Jag tog en promenad."

- "Var då?"

- "Där nere."

- "Vad gjorde du där?"

- "Ingenting."

"Förresten", säger Gud, "råkade du se till min goda vän Job?"

"Jo", säger Satan, "jo, faktiskt, jag såg honom."

Och Gud säger: "Tycker du inte att Job är en from man, en rättfärdig man?"

Vi kan säga vad vi vill om Satan men det är då säkert att någon idiot är han inte. Så han förstod genast att detta var en ledande fråga. "Naturligtvis är Job en rättfärdig man", sa han till Gud. "Varför skulle han inte vara det. Han är rik, han har en fin familj, sju söner, tre döttrar, fru, han är respekterad. Varför skulle inte han vara rättfärdig! Ge honom åt mig. Låt mig ta hand om honom!" Och Gud säger: "Okay!"

Jag tycker inte om det här. Är mänskligt liv en vadslagning mellan Gud och Satan? Är det allt? Vad jag tycker ännu mindre om är det faktum att ingenstans i boken, inte ens i slutet, får Job veta sanningen. Jag skulle så gärna ha hittat en rad i texten, en ängel eller Gud eller Guds röst eller en vän eller någon som skulle säga till Job: "var inte orolig, du är inte skyldig, du är inte någon syndare, det här var bara en vadslagning, ett spel, mellan Gud och Satan." Varje människa är berättigad till sanningen om sig själv—varför inte Job, varför inte vi alla?

Efter vadslagningen har vi sedan en historia som är en litterär pärla. Ur litterär synpunkt är den stor: Job och hans fru är hemma.

Plötsligt kom en budbärare och sa: "Mästare, jag var med dina tjänare på fältet. Fienden kom och alla dog. Jag allena räddades för att komma och tala om vad som hände." ("I alone escaped to come and tell the tale.") Knappt hade han slutat så kom en annan budbärare. Han sa: "Mästare, jag var med dina herdar. Fienden kom, alla dog. Bara jag kom undan för att komma och berätta vad som hände." Knappt hade han slutat så kom en annan budbärare: "Mästare, jag var med dina söner och döttrar i den förstfödde, äldste sonens hus. Det var fest där. En storm svepte över trakten, taket störtade in, alla omkom. Jag allena räddades för att komma och tala om vad som hände."

Först *då* gjorde Job det som man väntar att vi gör när vi sörjer. Han rev sina kläder, lade aska på sin panna, och sa vad vi brukar säga—någonting mycket vackert, känsligt:

Adonai natan—"Herren gav"

Adonai laqah—"Herren tog"

Jehi shem Adonai mevorakh—"Må Herrens namn vara välsignat".

Och, förresten, vi i den judiska traditionen tar mycket av sorgeriterna från traditionen om Job som inte var judisk. Hade han varit judisk hade han ställt frågor: är du säker, har du vittnen, kan du bevisa det? Vi är alltid de eviga skeptikerna i historien. Och därför, på grund av detta hopp: kanske var det ett misstag, ett fall där man tog miste på identitet?

Vi led så. I min egen livstid fanns det budbärare, unga pojkar och flickor som riskerade livet när de gick från ett ghetto till ett annat, från ett judiskt samhälle till ett annat, för att varna folk: fienden kommer! Och vi trodde inte på dem.

Sålunda kan kanske hoppet, ifall vi inte vet hur vi skall handskas med det, vända sig mot mänskligheten. Innebär det att vi skall bli skeptiska, skeptiska i överkant? Nej. Jag vill ha hopp. Jag vill kalla fram hopp, jag vill höja hoppets lov. Jag tror att vi måste göra allt vad vi kan, speciellt i den här generationen, som är en så privilegierad generation. När jag tänker på er studenter kan jag inte nog säga hur rörd jag känner mig över var och en av er. Ni går nu in i det sista årtiondet på århund-

radet, årtusendet, och året 2000 kommer att vara ett annorlunda år, ett århundrade för sig, en annorlunda begynnelse. Det finns så mycket som ni kan göra och jag måste ha hopp för er. Jag måste tro, att på ruinerna som vi har lämnat efter oss åt er, att ni, på ruinerna och med ruinerna, skall bygga nya drömmar, höga tankar och ge mänskligheten en bättre chans, ett vackrare ansikte. Om inte, är det vårt fel, för vi gör er nu ansvariga för en värld som inte ni har skapat men vi har skapat och kanske förstört. Men ni är nu ansvariga för framtiden, för framtidens framtid. Och därför måste vi kalla fram hopp även där det inte finns—för er skull.

Och det finns grunder. Vi har sett att den mänskliga önskan att förbli mänsklig är starkare än impulsen att dra sig undan mänskligheten och överge den. När det var som värst fanns det alltid folk, män och kvinnor, som lyckades besegra det onda. Under kriget var det faktiskt så att mördarna var många, de passiva åskådarna ännu fler, medbrottlingarna ännu fler—det är sant. Men ändå, här och där i mörkrets djup fanns det gnistor. Vi upptäcker en man där, en kvinna här, en familj, som riskerade livet för att rädda offer, judiska offer, eller motståndskämpar. Det var möjligt. Det var möjligt att vinna över det onda eller åtminstone sätta sig emot det. Varför (de var) så få (som gjorde så här) är ett problem för sig.

Det finns en märklig historia. I Berlin mottog en äldre kvinna en medalj av Jad Vashem, (en organisation) som i Israel vårdar åminnelsen av Förintelseoffren. Hon fick medalj för att hon hade räddat judiska familjer. Efter ceremonin blev hon som vanligt överlupen av journalister som frågade: "Varför gjorde Ni det, varför riskerade Ni livet?" Och den enkla men storslagna kvinnan visste inte vad hon skulle svara. De fortsatte att fråga och ansätta henne. Till slut sträckte hon på sig och sa: "Ni frågar varför jag riskerade livet. Jag skall svara er. På grund av självrespekt." Jag säger: den kvinnan förkroppsligar hopp. I Sovjet innebar en man som Sacharov hopp, han som kunde stå emot hela maskineriet. Att det fanns hundratal som satte sig på tvären ("refusniks"), att det fanns många dissidenter, betyder hopp.

Med andra ord: vi måste vara varandras

hopp.

Låt oss gå tillbaka till Job. Det finns ännu en punkt i slutet som jag aldrig har förstått. Job ställer ju till slut alla dessa frågor till Gud. Gud svarade, svarade inte, svarade ändå. I slutet hör vi att Job och hans fru, som fanns med där hela tiden, beslöt att börja ett nytt liv. De fick barn igen, sju söner, tre döttrar. De fick anseende och välmåga igen. Jag förstod inte det här lyckliga slutet. Jag tyckte inte om det. Jag tycker inte i om lyckliga slut, som i Hollywood, vem behöver dem?

Varför detta slut på historien? Jag tror att förklaringen är: Job ville att vi skulle lära av hans liv. Han förlorade allt, sin rikedom, han förlorade sina vänner—de var de värsta vänner man kan tänka sig!, han förlorade sin familj, sin hälsa, sitt hopp, han t.o.m. nästan förlorade sin tro. När historien var över måste han och hans fru ha sagt till sig själva: ”Vi kan inte tillåta att fienden vinner, vi måste börja om igen!” Det är den lärdomen om hopp som vi måste ta emot: vi måste börja om igen!

Med andra ord: ingen mänsklig varelse kan börja, bara Gud är begynnelsen. Men det är mänskliga varelser givet att börja om igen och i detta ligger mysteriet och hoppet. Men det hoppets mysterium har ett villkor: hågkomst. Om vi minns var vi kommer ifrån, vet vi vart vi är på väg. Om vi inte gör det, går vi ingenstans.

Som avslutning—låt oss gå tillbaka till Kafka: Jag kommer ihåg hur det var när jag upptäckte Kafka. Jag kommer ihåg vad jag gjorde när jag upptäckte Kafka. Jag kommer ihåg att jag var i Paris. Jag började läsa hans romaner, den som jag fick tag i först, en kväll. Jag läste hela natten. På morgonen, kommer jag ihåg, omkring 5:30, hörde jag gatuarbetarna, sophämtarna. De började ställa till med sitt vanliga skrammel med sopbilarna. Vanligtvis var jag förargad på dem, för de störde min ro, min sömn eller mitt arbete. Men den här morgonen ville jag springa ut och ta dem i famn, ty med sitt oväsen kom de för att tala om för mig: ”hör på, Kafkas värld är inte den enda världen, det finns en annan värld här utanför; den är ’skräp’, ja, men den är i alla fall en verklig värld.”

Vi minns hur det är hos Kafka: den tra-

giska gestalten är alltid den budbärare som inte kan föra fram sitt budskap. Det stämmer. En sådan tragisk figur! Han har ett budskap och någonting eller någon hindrar honom: någon myndighetsperson (? texten inte helt klar), massan, slottsmurarna, han kunde inte komma in i slottet. I många år tänkte jag: naturligtvis, detta måste vara höjden av mänsklig tragik. Men sedan tänkte jag att det finns en annan gestalt som är mera tragisk och det är budbäraren som glömde sitt budskap. Är det så långt man kan komma? Nej. Jag tror att ännu mycket mera tragisk är den budbärare som inte längre vet till vem han skall ge budet. Han vet att han har ett budskap, han vet t.o.m. vad budskapet är, men har glömt till vem han skall framföra det. Är det slutet? Nej. Ännu mycket mer tragisk är den budbärare som glömde från vem han fick sitt budskap. Så länge vi vet vem som gav oss ord, gav oss hopp, är ingenting förlorat. Om vi glömer det kan ingenting vinnas. Så, naturligtvis, vi studerar, vi läser, skriver, sjunger, spelar, lever, och då och då slår vi upp en sida och vi känner hur hopplösheten tar struhtag på oss. Än sen! Vad har vi för alternativ! Att sluta ögonen, vända ryggen till, förbli okänsliga?

Det finns en underbar hasidisk berättelse: om du vill finna gnistan, sök den i askan, men så länge gnistan finns där. Så var finns då hoppet i allt detta? I askan? Nej. Hoppet finns i gnistan.

Vet ni, i min tradition finns det ingen välsignelse för en person som just skall dö. Det finns välsignelser för allt: det finns välsignelser för regn, för frånvaron av regn, en välsignelse när jag ser en kung, en välsignelse när jag möter en lärd, en välsignelse när jag äter ett äpple, en välsignelse när jag äter bröd. Det finns så många välsignelser att man inte kan komma ihåg dem.

Det finns ingen välsignelse för en person som snart skall dö. Det är rentav så att under medeltiden, under korstågen och pogromerna då det fanns martyrer för tron, hela samhällen, familjer som gjorde sig redo att dö för Guds skull, till hans ära, då hade de här ingen bön. Det finns ingen bön för det här. Orsaken—det finns en orsak—är att (man tänker): ”en minut, en sekund, innan dödens ängel kommer

skall kanske ett under inträffa och jag kommer inte att dö." M.a.o.: ända till slutet finns det hopp.

Med andra ord—och i detta ligger skönheten i det mänskliga hoppet: vi är alla dödliga men så länge vi lever, en minut innan vi dör, är vi odödliga. Kan någon mänsklig varelse ge ett större hoppets budskap än detta till en annan varelse? Utom ännu ett: Med hopp följer tacksamhet. Jag tror mycket på tacksamhet. Jag tror att man kan bedöma en person helt enkelt efter hans eller hennes förmåga att vara tacksam.

Jag vill inte motsäga mina egna ord, min egen övertygelse. Låt mig använda detta tillfälle att tacka er—rektor, prorektor, professorer i denna illustra Akademi, detta Universi-

tet—för att ni har tagit mig hit så långt bortifrån, för att ni har tagit mig i anspråk intill det otroliga och för att ni förlänar mig doktorsvärdigheten i morgon. Det betyder helt enkelt att ni har investerat hopp i morgondagen. Det har också jag gjort. Låt oss hoppas att det hopp vi hyser beträffande mänskligheten—och kanske Gud—skall uppfyllas.

* Föredraget hölls den 14 maj 1990 i Åbo i samband med det finländska universitetsväsendets 350 års jubileum, vid vilket Elie Wiesel promoverades till teologie hedersdoktor vid Åbo Akademi. Föredragstillfället filmades på video. Föredraget hade rubriken "Where is hope to be found?" och har översatts direkt från videobandet av teol.lic. Siv Illman.